

Vzdělávací obor: **Dějepis**

Očekávaný výsledek učení: CAS-DEJ-001-ZV9-004

Specifikuje proměnu politických útvarů, krajiny a lidských sídel od pravěku po současnost pomocí map a dalších informačních zdrojů.

Popis úrovně SPLNĚNO

- Používá mapu jako pramen, který odpovídá na žákem položené otázky.
- Popíše, co na mapě vidí, jaký to má význam pro jeho poznávání minulosti a které další mapové podklady nebo zdroje mu mohou pomoci vyslovené závěry doložit.
- Na mapách ukáže, k jakým změnám v průběhu času došlo, a propojí své závěry s historickými událostmi (války, územní nároky, diplomatická jednání a závěry, motivace lidí žijících v daném regionu).

Jak mohou národnostní mapy ovlivňovat naše představy o tom, kdo žije na určitém území a komu toto území „patří“?

Autor materiálu: PhDr. Jaroslav Najbert, Ph.D.

Anotace

Lekce rozvíjí u žáků kritické čtení map jako historických pramenů a vede je k porozumění národnostní problematice první Československé republiky. Žáci se učí, že i zdánlivě objektivní mapy mohou být záměrně zkreslené a ideologicky motivované. Práci s různými národnostními mapami českých zemí z let 1919–1938 žáci rozvíjejí digitální kompetenci – formulují vyhledávací strategie, posuzují důvěryhodnost zdrojů a kriticky hodnotí informace. Lekce využívá otevřené databáze map a klade důraz na vlastní otázky žáků, spolupráci a interpretaci historického sdělení. Cílem je, aby žáci porozuměli významu kartografické reprezentace v dějinách a rozvíjeli dovednost práce s vizuálními prameny.

Zadání pro žáky

Evokace

Jak poznáme dobrou historickou mapu? Představ si situaci, že máš vybrat mapu, která bude nejlépe sloužit k ilustraci národnostní situace v první Československé republice. Podle čeho ji budeš vybírat?

Úvodní text

Národnostní složení českých zemí bylo na přelomu 19. a 20. století zdrojem společenských a politických problémů. Období po vzniku Československa v říjnu 1918 je jedním z vrcholů produkce map s národnostní tematikou. Jednotlivé národy a nově vznikající národní státy v tomto období zásadního překreslování hranic střední Evropy vyjadřovaly pomocí map své územní požadavky a představy o politických nárocích na sporná území při jednání Pařížské mírové konference (1919–1920).

V území s převážně německým obyvatelstvem v pohraničí českých zemí němečtí politici vyhlásili na konci války čtyři provincie a chtěli se připojit k německému Rakousku. Oblasti nakonec na konci roku 1918 obsadilo československé vojsko. V novém československém státě se tak ocitlo více než 3 miliony německy mluvících obyvatel, kteří se sami často nepovažovali za součást nově vytvořeného československého národa, i když jim ústava z roku 1920 zajišťovala občanskou rovnoprávnost a práva národnostních menšin. Zjištění národnostního složení však nebylo jednoduché. Rakousko-uherské sčítání lidu do roku 1918 nepracovalo s kategorií „národnost“, ale ptalo se pouze na „jazyk obcovací“. Sčítání lidu z roku 1921 mělo odrážet vlastní národnostní sebeidentifikaci sčítaných. Figuruje v něm kromě československé a německé národnosti také maďarská, ruská, židovská a polská. Jako málopočetné národnosti zachytilo například Rumuny, Romy, Chorvaty a další. Úřední sčítání v letech 1921 a 1930 ale pro změnu neumožnila lidem z národnostně smíšených nebo nevyhraněných rodin (kde se například mluvilo česky i německy) přihlásit se k oběma národnostem nebo k žádné.

Po dobu trvání první Československé republiky různé skupiny zastupující některé národnosti vytvářely vlastní mapy, které měly podpořit jejich politické nároky. Hitler využil národnostní situaci k tomu, aby Československo na podzim roku 1938 jako suverénní stát zlikvidoval a rozsáhlá území v pohraničí připojil k Německu.

Mapy často pracovaly se stejnými daty, ale zobrazovaly je rozdílným způsobem: lišily se např. v tom, kdo byl považován za Čecha a Němce, jak byly použity popisky, barvy, a zejména barevné škály pro zobrazení národnostně smíšených oblastí.

Národnostní mapy tak nebyly jen technickým obrazem skutečnosti – byly také projevem postojů a zájmů svých autorů a záměrně zkreslovaly komplikovanou realitu národnostních vztahů. Právě proto je důležité přistupovat k nim kriticky, jako k historickému prameni, a ptát se, jaké sdělení chce mapa předat, jak vznikla a proč vypadá právě takto.

Úkol 1

Přečti si úvodní text, který popisuje okolnosti vzniku národnostních map v období první Československé republiky. V dalších úkolech budeš několik takových map zkoumat a porovnávat. Sestav si čtyři až šest otázek, které ti pomohou mapy zkoumat kriticky tak, abys mohl/a na závěr vybrat nejvhodnější mapu. Svůj výběr otázek konzultuj ve skupině s vyučujícím.

Otázky, které nám pomohou kriticky zkoumat a porovnat různé národnostní mapy z období první Československé republiky
1. Kdo a kdy mapu vytvořil a co víme o okolnostech vzniku?
2.
3.
4.
5.

Úkol 2

Prozkoumej v online aplikacích pro zobrazení historických map národnostní mapy Československé republiky a střední Evropy. Soustřeď se na situaci v českých zemích a územích obydlených Čechy/Slováky a Němci. Pro každou mapu si vyplň tabulku se svými otázkami.

Uprav si tabulku tak, aby se do ní všechny informace přehledně vešly.

Dohledávat můžeš další informace a zdroje. Pomůže ti následující statistika zachycující nejpočetnější národnosti ze sčítání v roce 1921 (Zdroj: Národnostní složení ČSR, <https://dejepisplus.npi.cz/fakta>)

Národnost československých státních příslušníků podle sčítání lidu z roku 1921

Národnost: dobové vymezení	počet lidí (zaokrouhleno na tisíce)	podíl v %
československá	8 819	65,5 (z toho Češi: 6 842 (50,2%), z toho Slováci: 1 977 (14,3%))
německá	3 124	23,4
maďarská	745	5,6

République Tchecoslovaque : carte ethnographique et biologique (1919) Virtuální mapová sbírka		
Otázka	Odpověď	Poznámka nebo další zdroje
1. Kdo a kdy mapu vytvořil a co víme o okolnostech vzniku?		
2.		
3.		
4.		
5.		
Grenzgebiete der Deutschen Republik. – 1. Sudetenländer (1919) Virtuální mapová sbírka		
Völker und Staaten in Mitteleuropa (1924) Library of Congress		
Národnostní mapa Republiky československé (1926) Virtuální mapová sbírka		
Volksgruppen in der Tschechoslowakei (1938) Virtuální mapová sbírka		

Úkol 3a (rozšiřující)

Vyhledej alespoň jednu další podobnou mapu. Postupuj stejně jako u úkolu 2 a údaje doplň do tabulky.

Úkol 3b (rozšiřující)

Ve výsledcích sčítání československého obyvatelstva z roku 1921 figurují jako nejpočetnější a v souhrnných výsledcích explicitně uváděné následující národnosti: československá, německá, maďarská, ruská, židovská a polská. V kategorii „jiné“ označující tzv. méně početné národnosti (méně než 20 tis. lidí, kteří se k dané národnosti přihlásili) byli ve sčítání zachyceni také Rumuni, Romové (pod označením „cikánská“ národnost), Bulhaři a dále Chorvaté, Srbové a Slovinci (pod souhrnným označením „jihoslovanská“ národnost). Vedle nich pak byli ve sčítání zachyceni také Francouzi, Angličané a Italové.

Které z národností zachycených ve sčítání z roku 1921 v prostudovaných mapách chybí? Proč myslíš, že to tak je?

Závěr

- 1) Napiš tři až pět nejzajímavějších zjištění o tom, jak mapy upravovaly (zkreslovaly) národnostní situaci v Československu. Ke každému zjištění napiš své vysvětlení proč.
- 2) Kterou mapu vybereš k ilustraci národnostní situace v první Československé republice, která ti přijde nejvhodnější? Svůj výběr zdůvodni v pěti větách.

Vazba na klíčové kompetence

Název KK Složka KK Kód OVU	Znění OVU	Vzdělávací strategie
KK digitální Digitální informace a data KDI-DAT-000-ZV9-001	<i>Data získaná na základě vlastních kritérií a formulovaných dotazů z různých digitálních zdrojů posuzuje z hlediska souladu s již známými poznatky i nároku na spolehlivost zdroje.</i>	- zařazují do výuky takové aktivity, aby měli žáci příležitost pracovat s otevřenými daty a veřejnými databázemi - vedu žáky ke kritické práci s informačními zdroji a odpovědnosti při jejich vytváření

Metodický komentář pro učitele

Užitečný návod pro analýzu a interpretaci map nabízí stránky projektu *Národnostní diverzita na mapách českých zemí* (viz Zdroje). Úloha nabízí diverzifikaci v množství otázek, které si žáci stanoví pro srovnání, i v počtu map – vhodné může být soubor doplnit například z databáze www.oldmapsonline.org, kde [Národnostní mapa Československé republiky](#) podle sčítání z roku 1930 zobrazuje národnosti nikoliv plošně, ale bodově podle velikosti sídel.

Jako zdroj lze též použít dvě tabulky ze souhrnné publikace ke sčítání z roku 1921, zachycující přesné statistiky. Dostupné jsou v systému [Kramerius](#) (s. 60, tab. 50b /nejpočetnější národnosti/ a s. 66, tab. 58 /podrobnější rozpis kategorie „jiné“/).

Kvalita výstupu je podmíněna schopností vyučujícího dávat žákům průběžnou zpětnou vazbu a sdílet tipy pro práci – například zaměřit se při srovnání pouze na jednu oblast, významnou svým národnostním složením (Mostecko, okolí Liberce a Jablonce nad Nisou, jazykové ostrovy v okolí Svitav, Olomouce, Opavy, Hlučínsko apod.)

I když žáci nebudou dělat sofistikované závěry na úrovni historických kartografů, měli by být schopní si všimnout následujících rozdílů:

- vyznění map ovlivňují názvy a (propagandistická) hesla, stejně jako jazyk využívaný v legendě;

- německé/české názvy měst a regionů ovlivňují, zda jsou místa vnímána jako „česká“ nebo „německá“ (Liberec/Reichenberg);
- spojování/rozdělování Čechů a Slováků do jednoho národa/dvou národů mění vnímání toho, jak „velká“ je československá většina a jak „malá“ je německá menšina;
- barevné zobrazení budí dojem celistvosti (dojem jasně oddělených národností), nebo naopak narušení celistvosti (přítomnost Čechů v pohraničí byl důležitý argument pro zachování celistvosti historických hranic);
- škály barvy pro národnostně smíšené území ovlivní dojem z toho, jak moc/málo jsou oblasti smíšené;
- výběr barev ovlivňuje vnímání převahy (červená jako dominantní využívaná oběma stranami);
- celek mapy mění perspektivu (německá menšina se na mapě střední Evropy mění v součást většiny);
- mapy nezachycují méně početné národnosti nebo nedokážou zachytit národnostně nevyhraněnou populaci (česko-německé rodiny, Židé, Romové) – jako by tyto skupiny vůbec neexistovaly.

Z hlediska výše uvedených rysů jsou nejvíce manipulativní první dvě mapy v seznamu, což souvisí s tím, že byly součástí argumentace při utváření poválečných hranic.

Popis ověřování

Text – co učitel sleduje, k čemu žáky vede.

- Žáci formulují svoje výzkumné potřeby ve formě vhodných otázek.
- Žáci využívají vhodnou strategii pro analýzu map a vyhledávání dalších zdrojů (všímají si legendy, volí vhodná klíčová slova apod.).
- Žáci kriticky posuzují spolehlivost digitálních map (pojmenovávají, v čem může mapa klamat, upravovat realitu).
- Žáci přehledně organizují informace ze svého bádání (tabulku s analýzou map, zdroje, screenshoty map) tak, aby byly přehledné a opakovaně využitelné pro ně i jejich spolužáky.
- Žáci shrnují závěry a interpretují výsledek (dokáží syntetizovat poznatky z více map do stručného shrnutí, které ukazuje na porozumění vztahu mezi obsahem mapy a dobovým kontextem; umí svou volbu „nejvhodnější mapy“ obhájit s oporou o konkrétní data a argumenty).

Zdroje

Národnostní diverzita na mapách českých zemí – kartografický obraz a realita. Online. Historický ústav AV ČR. 2020. Dostupné z: <https://www.hiu.cas.cz/en/narodnostni-mapy-ceskych-zemi>. [cit. 2025-10-04].

TÓTH, Andrej; NOVOTNÝ, Lukáš a STEHLÍK, Michal. *Národnostní menšiny v Československu 1918-1938: od státu národního ke státu národnostnímu?* Opera Facultatis philosophicae Universitatis Carolinae Pragensis. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2012. ISBN 978-80-7308-413-4.